

America Latină în secolul XX

Exploatare, contraste,
speranțe și frustrări



JORDI FIGUEROLA GARRETA

CUPRINS

INTRODUCERE	6
FORȚELE DE PRODUCȚIE ȘI EVOLUȚIILE ECONOMICE PE CONTINENT	17
SOCIETATEA AMERICANĂ ȘI EVOLUȚIA SA: DIFERENȚE ȘI INEGALITĂȚI	37
DEPENDENȚĂ ȘI IMPERIALISM: HEGEMONIA POLITICĂ A STATELOR UNITE	61
PUTERE OLIGARHICĂ, POPULISME, REVOLUȚII ȘI DICTATURI: EVOLUȚII POLITICE	85
CONFLICT ȘI VULNERABILITATE	117
EPILOG: SECOLUL XXI ȘI AȘTEPTĂRILE SALE	131

1

FORȚELE DE
PRODUȚIE
ȘI EVOLUȚIILE
ECONOMICE
PE CONTINENT

Potrivit istoricilor Luis Bértola și José Antonio Ocampo, istoria economică contemporană a Americii Latine este o istorie a dezvoltării producției și a populației, dar și o istorie a instabilității, cu unele perioade de progres foarte pronunțate însoțite de altele de stagnare și de regres, cu o influență puternică a ciclurilor economice internaționale datorită economiei sale de export și cu o volatilitate a finanțării externe, în plus față de suișurile și coborâșurile cauzate de schimbările profunde ale politicilor și modelelor de dezvoltare ale diferitelor sale regimuri politice. O altă caracteristică esențială a istoriei economice a Americii Latine este inegalitatea în diferite sfere, nu numai în interiorul fiecărei țări, ci și între țări și între acestea și țările capitaliste avansate. Inegalitate și sărăcie, întotdeauna în termeni relativi, deoarece America Latină în ansamblu este departe de a fi una dintre cele mai sărace regiuni din lume și, totuși, acest aspect umbrește realizările economice ale progresului care, în timpul unor perioade istorice, au fost foarte notabile pe continent.

Noile țări, sau realități politice, care au apărut în urma procesului de război pentru independență au fost decimate din punct de

vedere economic. Au existat pierderi umane și materiale, în funcție de regiune, iar efectele economice ale proceselor de independență fac acum parte din dezbaterea istorică. Și toate acestea pentru a evalua evoluțiile economice ulterioare în deceniile care au urmat.

Privind în ansamblu, pare clar că între 1830 și 1870 a existat o creștere economică moderată. Fără a intra în nuanțe, această perioadă a fost urmată de un nou ciclu de creștere economică semnificativă începând cu anii 1870, un ciclu care a fost legat de efectele crizei din 1929. Care au fost implicațiile acestui ciclu economic? Fără îndoială, confirmarea rolului pe care țările din America Latină îl vor juca în ordinea capitalistă mondială în următorii ani. Așa-numita „primă globalizare“ a reprezentat atribuirea unui rol secundar economiei Americii Latine, descrisă ca fiind periferică în cadrul regionalizării sistemului capitalist acum pe deplin triumfător. O astfel de regionalizare ar atribui un rol central puterilor industriale occidentale – puterile europene plus Statele Unite – și un rol subordonat și dependent față de restul lumii celor în creștere. „Capitalismul periferic“, așa cum este adesea numit, a fost o consecință a regularizării comerțului și schimburilor mondiale, iar în zona Americii Latine a luat forma unor exporturi masive de materii prime și produse alimentare și a importului de produse manufacturate. De fapt, integrarea Americii Latine în piața mondială a implicat începutul unei epoci caracterizate de creștere economică puternică, de o multitudine de procese de transformare a sectoarelor de producție și de articularea elitelor politice conducătoare, în mare măsură în conformitate cu sistemul economic dominant, și care vor da naștere la ceea ce se numește „epoca oligarhică“.

Între anii 1870 și 1930 se poate observa, în primul rând, o creștere demografică remarcabilă, de 1,7% pe an, o rată mai mare decât media mondială, care a dus la creșterea populației Americii Latine de la 2,9% la 4,2% din populația mondială totală. America Latină și-a sporit populația de la 36 842 000 de locuitori în 1870 la 99 606 000 în 1929, adică aproape triplu. Unul dintre factorii care au contribuit la această creștere a fost imigrația, deoarece America Latină a primit o cincime din cele 62 de milioane de persoane care au părăsit Europa și Asia între 1820 și 1930, adică aproximativ 16 milioane de persoane. Argentina și Brazilia au fost țările în care a sosit cea mai mare parte a forței de muncă europene. Rata imigrației în Argentina în primul deceniu al secolului XX a fost de 31,1%, mult mai mare decât 10,3% în SUA sau 15,4% în Canada în aceeași perioadă. Aceasta înseamnă că una din trei persoane care trăiau în Argentina în acea perioadă se născuse în străinătate. O caracteristică a migrației americane a fost prezența migranților din India și din China în țări precum Peru și Cuba. Originea socială a migranților era în principal din țărănimea europeană alungată din mediul rural ca urmare a crizei de la sfârșitul secolului al XIX-lea și a transformărilor din agricultura mondială. Cu toate acestea, a existat, de asemenea, forță de muncă provenită din industria prelucrătoare, tehnicieni și antreprenori în căutarea unui viitor mai bun.

În aceste condiții, circulația persoanelor și a mărfurilor ar fi fost imposibilă fără îmbunătățirea comunicațiilor și a mijloacelor de transport în ultima treime a secolului al XIX-lea. „Revoluția transporturilor“, așa cum a fost numită, cu navigația cu vapoare cu aburi, a facilitat transportul în masă al mărfurilor, siguranța

navigației, creșterea vitezei și, prin urmare, reducerea duratei călătoriilor, o scădere semnificativă a costurilor și, în definitiv, apropierea din punct de vedere economic a diferitelor regiuni ale planetei. Și toate acestea în același timp cu sporirea cererii de materii prime și de produse alimentare din partea țărilor cu creștere industrială. În aceste condiții, era evident că efortul de export trebuia să fie motorul economic al Americii Latine și elementul esențial al specializării sale în contextul a ceea ce am numit prima globalizare. În 1913, de exemplu, America Latină reprezenta 18% din exporturile mondiale de cereale, 11% din produsele animaliere, 62% din comerțul cu cafea, cacao și cu alte produse legate de obținerea unor băuturi, 37% din zahăr și 25% din cauciuc și piei.

Această creștere a producției destinate exportului a avut loc cu prețul extinderii terenurilor cultivate pentru a satisface cererea comercială, fie prin cumpărarea sau însușirea privată a unor terenuri publice, prin îmbunătățirea eficienței haciendelor și a fermelor tradiționale, prin exproprierea unor terenuri aparținând unor organizații religioase fie direct, prin uzurparea unor terenuri din zone indigene. Pe scurt, a fost o expansiune care a dus la o creștere considerabilă a privatizării terenurilor care au fost dobândite în mare parte prin mecanisme instituționale – în cele mai multe cazuri prin recurs la mijloace frauduloase – pe care noile state, la acea vreme mai organizate, le-au pus în aplicare. Principalele zone de expansiune au fost nordul Mexicului și cea mai sudică parte a continentului. În Argentina, de exemplu, începând de la finele secolului al XIX-lea, a avut loc o adevărată cucerire a deșertului prin încorporarea pampasului în agricultură și în creșterea animalelor. Această întreprindere

a fost însoțită de o operațiune militară garantată de stat și a fost alimentată de o mișcare a populației care a colonizat terenuri vândute de stat marilor proprietari latifundiați. Aceasta a fost urmată de sosirea treptată a unor fluxuri de migranți europeni care au participat la specializarea anumitor zone pentru creșterea animalelor prin producția de furaje – complementară creșterii animalelor – și prin comercializarea lânii și a cărnii. Toate acestea au fost completate de aflul de capital britanic pentru construcția rețelei de căi ferate care putea oferi o ieșire spre o piață de desfacere pentru produsele de export. Un alt caz edificator este cel al Mexicului, care la sfârșitul secolului al XIX-lea a promulgat, de asemenea, o legislație care a facilitat achiziționarea de terenuri. Aceasta, la rândul său, a însemnat privatizarea multor spații aparținând comunităților indigene care, în mod logic, nu aveau titluri legale sau ale căror terenuri nu erau înregistrate în conformitate cu noile instituții liberale ale statului, pentru care aceste zone erau intabulate ca sterpe. Ca urmare a acestui proces, vom putea înțelege, într-un alt capitol al acestei lucrări, cauzele Revoluției Mexicane de după 1910.

În același timp, în regiunile interioare ale Mexicului și ale Americii Centrale, precum și în zona andină a Americii de Sud, a avut loc o extindere a zonelor de cultură către frontiere, către zonele tropicale și deopotrivă către câmpii. Unele zone s-au specializat, încurajate de cerere, în special din Europa, ca în cazul cafelei, fapt care a impulsionat creșterea sa vertiginoasă în Brazilia.

Fără îndoială, principalele zone americane puteau fi identificate în funcție de produsele cele mai solicitate și de piețele mondiale ale vremii. În ciuda unei anumite generalizări, putem afirma că lâna,

carnea, inul, porumbul, grâul și făina sa erau produse specifice ale țărilor cu climă temperată, precum Argentina și Uruguay; din Chile proveneau nitrații și o parte din cuprul american; zahărul, cacaoa, cafeaua și cauciucul proveneau din țări cu agricultură tropicală precum Brazilia, Columbia, Cuba, Republica Dominicană, Venezuela, Panamá și Costa Rica; iar produsele miniere precum cositorul, argintul, aurul, plumbul și cuprul proveneau din țări cum ar fi Peru, Mexic, Bolivia, Columbia și Venezuela.

Primul Război Mondial a zguduit scena internațională și, deși o anumită expansiune a continuat, era clar că se întrevedea la orizont o schimbare a circumstanțelor, care a condus în cele din urmă la criza din 1929. După cum susțin istoricii Bértola și Ocampo, statul a apărut nu numai pentru a proteja drepturile de proprietate, ci, în multe cazuri, a jucat un rol central în protecția industriei manufacturiere incipiente, în dezvoltarea sistemului bancar național și în construirea infrastructurii, ceea ce a dus la nașterea timpurie a unor întreprinderi publice în majoritatea țărilor. Guvernele au fost, de asemenea, implicate în distribuirea și în utilizarea rentelor provenite din resurse naturale, în legăturile care s-au dezvoltat între exporturi și activitățile economice interne și, de la începutul secolului XX, în stabilirea instituțiilor de muncă și de dezvoltare socială.

1929–1980. Creștere economică și industrializare: o schimbare la față a economiei Americii Latine?

Marea Depresiune din anii 1930, rezultat al crizei financiare mondiale din 1929, a scos la suprafață dezechilibrele interne ale multor

economii dezvoltate și ale sistemului economic mondial în ansamblul său, ale cărui fundamente se prăbușeau, așa cum se intuia încă din anii Primului Război Mondial. Această situație a avut un impact extraordinar asupra economiilor din America Latină. De fapt, istoricii economici indică o schimbare a ciclului productiv și economic în unele țări și începutul așa-numitei perioade de „industrializare dirijată de stat”, un termen care este poate mai adecvat realității decât clasicul „industrializare prin substituirea importurilor”. Această perioadă, care a durat până în anii 1980, a fost marcată de o industrializare în creștere și de o intervenție semnificativă a statului atât în orientările economice, cât și în viața socială. O „dezvoltare interioară”, așa cum a fost uneori definită, în special de către Comisia Economică pentru America Latină și Caraibe (CEPAL), o organizație extrem de relevantă creată în 1948 sub auspiciile Organizației Națiunilor Unite.

Se obișnuiește să se împartă această perioadă amplă în două etape foarte distincte, prima incluzând anii cuprinși între Marea Depresie din 1930 și cel de-Al Doilea Război Mondial, iar a doua între anii postbelici și 1980. Care este motivul acestei diviziuni? Pe scurt, am putea spune că prima fază a început cu o creștere economică lentă, care s-a transformat într-o creștere puternică în a doua fază, însoțită de o industrializare sponsorizată și dirijată de stat.

Depresiunea economică mondială din anii 1930 a dus la turbulențe economice globale, deoarece a afectat în mod negativ comerțul din întreaga lume, ducând la o creștere logică a protecționismului și la un declin accentuat al activității productive în Statele Unite și în Europa, care suferise anterior de pe urma efectelor Primului

Război Mondial. Dacă America Latină depindea în mare măsură de exporturi, era evident că o criză profundă a comerțului și a cererii mondiale ar fi avut un impact asupra economiilor respective. Prețurile produselor au început să scadă – în mod considerabil în cazul unor produse emblematice precum zahărul și cafeaua –, iar cantitatea de materiale exportate care nu își găseau debușeu pe piețele internaționale s-a acumulat. Mai puține produse și prețuri mai mici au implicat tensiuni în balanța de plăți și în fiscalitate; pe scurt, mai puține venituri pentru sectorul privat și pentru stat. Cantitatea exportată a scăzut cu 28% între 1929 și 1932, iar puterea de cumpărare a exporturilor a scăzut cu 48% până în acel an și cu 52% în 1933, când a atins punctul cel mai scăzut. Începând cu 1937, cantitatea exportată a crescut în general, dar nu s-a înregistrat o creștere paralelă a prețurilor, iar termenii de schimb au rămas, prin urmare, nefavorabili.

În acest context, a devenit necesar să se pună în aplicare măsuri de ajustare pentru a atenua deficitul de venituri cauzat de contracția comerțului și pentru a restabili echilibrul balanței de plăți. Aceste măsuri au început să favorizeze producția internă de bunuri în detrimentul importurilor, ceea ce a reprezentat un prim pas în creșterea producției autohtone ca substitut al importurilor. A început astfel o perioadă de tranziție către un model de industrializare și de substituire a importurilor, determinată de un context economic mondial care nu prevedea redresarea comerțului internațional pe termen scurt. Evident, această tendință, care s-a dovedit a fi o sursă de creștere economică națională, a devenit o alegere guvernamentală. Cu alte cuvinte, natura ajustării macroeconomice

pe care regiunea a fost forțată să o facă în fața situației economice mondiale a schimbat structura economică a multor zone ale Americii Latine.

Ca un corolar al instabilității economice, sociale și politice, a izbucnit cel de-Al Doilea Război Mondial. Instabilitatea și întreruperea unei mari părți a aprovizionării comerciale internaționale au evidențiat din nou o serie de dezavantaje ale activității economice care avusese loc în anii anteriori. Din cauza raționalizării și a penuriei caracteristice războiului, cantitatea importurilor a scăzut, ceea ce nu este surprinzător, fapt care a condus la un nou impuls și la promovarea activităților manufacturiere în țările în care procesul se conturase încă dinainte.

Pe partea de export, războiul crease o situație ambivalentă. Pe de o parte, accesul pe piețele europene – și, de la un moment dat, chiar și pe cele nord-americane – era foarte dificil din cauza războiului submarin german. Dar, pe de altă parte, nevoia de produse, în special alimentare, și de anumite materii prime a dus la o creștere a cererii care, în plus, putea fi satisfăcută deoarece capacitatea de producție a țărilor care nu fuseseră afectate de distrugerile războiului a fost menținută. Și, lucru care este și mai relevant, veniturile din export nu puteau fi utilizate pentru importuri din cauza restricțiilor din timpul războiului. Acest lucru a contribuit la acumularea de rezerve valutare, cum ar fi lira sterlină, pe care Marea Britanie le-a utilizat pentru a-și acoperi nevoile. Rezultatul combinației dintre creșterea modestă a exporturilor, continuarea substituirii importurilor și, mai presus de toate, mediul macroeconomic expansionist din acești ani (una dintre dimensiunile căruia a fost acumularea de

valută menționată mai sus) a facilitat o accelerare moderată a creșterii în raport cu media anilor 1930. Un alt efect pozitiv al acumulării de rezerve a fost furnizarea de fonduri valutare pentru finanțarea unui număr mare de investiții în perioada imediat postbelică, precum și achiziționarea de infrastructură străină și de servicii publice. De exemplu, acesta a fost cazul achiziționării de către Perón a căilor ferate britanice din Argentina, pentru care a folosit lire sterline acumulate în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial.

Dacă ținem cont de faptul că America Latină a fost regiunea care a cunoscut cea mai rapidă expansiune din lume și că participarea sa la producția mondială a crescut de la 4,2% în 1913 la 7,2% în 1950, nu este surprinzător faptul că au apărut voci în favoarea modelului de transformare care avea loc pe continent, care era, *grosso modo*, de tendință intervenționistă. A început să se contureze o doctrină sau o credință în puterea statului de a transforma și de a dirija structurile economice pentru a obține dezvoltarea. Acest lucru se va concretiza treptat în legitimarea intervenției statului pentru a susține un program de industrializare, oferind statului instrumente de control, cu obiective de dezvoltare, al conturilor naționale, precum și gestionarea anumitor domenii ale sectorului financiar și industrial. Pe scurt, era vorba despre un fel de model care ar fi atenuat dificultățile cu care se confruntau aceste economii, conform Comisiei Economice pentru America Latină și Caraibe, din cauza dezechilibrului lor economic structural. Părea clar că statele diferitelor țări trebuiau să elaboreze un plan pentru a construi cadrele fizice, instrumentale și instituționale care să producă și să stimuleze circulația bunurilor și a serviciilor, precum și pentru a promova creșterea unei economii